

Τίτλος μαθήματος:
Η φιλοσοφία ως "τέχνη του βίου" και η αναζήτηση της αταραξίας: Κυνικοί,
Στωικοί, Επικούρειοι, Σκεπτικοί.

Μάθημα 10ο
Στωικοί: Η αταραξία ως συνέπεια της γνώσης του κόσμου.

Διδάσκων:
Πουλακίδας Παναγιώτης
panroulakidas@gmail.com

1. Τα δύο αίτια του σφάλματος

Απόσπασμα 1

Δ.Λ. 7.89: «διαστρέφεσθαι δὲ τὸ λογικὸν ζῷον, ποτὲ μὲν διὰ τὰς τῶν ἔξωθεν πραγματειῶν πιθανότητας, ποτὲ δὲ διὰ τὴν κατήχησιν τῶν συνόντων· ἐπεὶ ἡ φύσις ἀφορμὰς δίδωσιν ἀδιαστρόφους».

Μετάφραση: Το ἔλλογο πλάσμα διαφθείρεται κάποιες φορές από την πειστικότητα των εξωτερικών πραγμάτων και κάποιες φορές από τα διδάγματα των συνανθρώπων του. Αυτά που μας έχει δώσει η φύση δεν παρουσιάζουν καμία διαστρέβλωση.

Ανάλυση αποσπάσματος: Οι αντιληπτικές μας ικανότητες και ο τρόπος με τον οποίο έχουμε φτιαχτεί από τη φύση δημιουργούν μία βαθιά αισιοδοξία αναφορικά με την ικανότητα μας να γνωρίσουμε την αλήθεια του κόσμου. Πράγματι, σύμφωνα με τους Στωικούς, η ίδια η φύση μας έχει προικίσει με ορθό λόγο, η τελείωση του οποίου αποτελεί την τελείωση του εαυτού και της φύσης μας (Κικέρων, D.N.D. 2.37-9). Επιπλέον, εάν ανακαλέσουμε στο νου μας την αναλογία της σφραγίδας και την θεωρία των Στωικών για την αντίληψη, την οποία αναλύσαμε στα προηγούμενα μαθήματα, θα θυμηθούμε πως έχουμε την ικανότητα μέσω της λειτουργίας της φαντασίας να αντιληφθούμε τα αντικείμενα ακριβώς όπως αυτά είναι (Αέτιος 4.12.1-5). Η ίδια η φύση/ο θεῖος νους/η θεία πρόνοια έχουν φροντίσει να είμαστε κατασκευασμένοι με τέτοιο τρόπο (Κικέρων, D.N.D. 2.37-9).

Με βάση αυτή την κατανόηση του κόσμου θα έπρεπε λοιπόν ὅλοι οι ἄνθρωποι να κατευθύνονται προς την απόκτηση της αλήθειας. Γιατί αυτό όμως δε συμβαίνει; Θυμίζουμε σ' αυτό το σημείο πως οι Στωικοί επιμένουν πως ο σοφός είναι μία εξαιρετικά σπάνια περίπτωση ανθρώπου, μάλιστα τόσο σπάνια που είναι πιο εύκολο να συναντήσει κανείς το μυθικό φοίνικα παρά ένα σοφό (Αλέξανδρος Αφρ. Περὶ Εἰμ. 199.16-18). Εάν οι Στωικοί δεν είναι σε θέση να εξηγήσουν, με βάση την ίδια τους την οντολογία, τους λόγους για τους οποίους οι ἄνθρωποι οδηγούνται στο σφάλμα, τότε βρισκόμαστε μπροστά σε μία βαθιά αντίφαση. Από την μία πλευρά, η φύση μας έχει δημιουργήσει με τέτοιο τρόπο ώστε να μπορούμε να γνωρίσουμε την αλήθεια αλλά, από την άλλη πλευρά, η εμπειρία μας και η παρατήρηση της κοινωνίας και των ανθρώπων γύρω μας, μας οδηγεί στο συμπέρασμα πως κάτι τέτοιο δε συμβαίνει. Γιατί άραγε;

Οι Στωικοί παρουσιάζουν δύο λόγους εξαιτίας των οποίων οι ἄνθρωποι αντιλαμβάνονται εσφαλμένα τον κόσμο και γεννούν έντονα πάθη στη ψυχή τους. Ο πρώτος αναφέρεται στις

ίδιες τις εντυπώσεις και στον τρόπο με τον οποίο μας παρουσιάζονται τα πράγματα ενώ ο δεύτερος στον τρόπο με τον οποίο οι πεποιθήσεις της κοινωνίας διαστρεβλώνουν τις πεποιθήσεις των μελών της ήδη από την παιδική ηλικία. Το πρώτο στοιχείο στο οποίο πρέπει να σταθούμε είναι η τελευταία πρόταση του εν λόγω αποσπάσματος. Όπως έχουμε ήδη αναφέρει οι Στωικοί επιμένουν πως η φύση μας έχει προικίσει με όλες τις απαραίτητες λειτουργίες προκειμένου να μπορούμε να γνωρίζουμε αληθώς τον κόσμο γύρω μας. Αυτό όμως δεν συμβαίνει εξ' αιτίας δύο αιτιών. Από τη μία πλευρά, οι άνθρωποι οι οποίοι διαμορφώνουν εσφαλμένες αντιλήψεις μεταλαμπαδεύουν αυτές τις αντιλήψεις τόσο στους συνανθρώπους τους όσο και στις επόμενες γενιές. Αυτή η ιδέα δεν αποτελεί πρωτοτυπία των Στωικών. Την ίδια ιδέα συναντάμε ιστορικά, τόσο στην Πολιτεία του Πλάτωνα όπου ο Αθηναίος φιλόσοφος σημειώνει πως οι διαδεδομένες απόψεις της κοινωνίας και τα διδάγματα των σοφιστών διαφθείρουν τα νέα παιδιά (Πολιτεία 6.492a-493d) όσο και στο φιλοσοφικό σύστημα του Επίκουρου, ο οποίος συμβουλεύει τους μαθητές του να μείνουν μακριά από τα διδάγματα της κοινωνίας και από τα λόγια των ποιητών (Δ.Λ. 10.6). Η ιδέα λοιπόν πως οι διαστρεβλωμένες πεποιθήσεις αποτελούν στοιχεία που είναι δυνατό να μεταδοθούν μεταξύ των μελών μίας κοινωνίας, όπως ακριβώς συμβαίνει και με μία ασθένεια, είναι μία ιδέα που ήταν γνωστή στον αρχαίο κόσμο και σχετικά δημοφιλής στα ελληνιστικά χρόνια.

Ένα εύλογο ερώτημα εδώ αφορά το πώς δημιουργούνται αυτές οι διαστρεβλωμένες πεποιθήσεις της κοινωνίας. Πράγματι, προκειμένου να μπορεί να μεταδοθεί μία ασθένεια πρέπει πρώτα κάποιος ασθενής να νοσήσει. Οι Στωικοί πρέπει να εξηγήσουν πως ακριβώς συμβαίνει αυτό. Σε αντίθετη περίπτωση η αντίφαση που αναφέραμε παραπάνω παραμένει. Αυτό το ερμηνευτικό κενό φαίνεται να έρχεται να καλύψει ο δεύτερος λόγος: η πειστικότητα των εντυπώσεων.

Ο ίδιος ο Γαληνός ασκεί έντονη κριτική σε αυτό το σημείο ισχυριζόμενος πως δεν είναι δυνατό μία εσφαλμένη εντύπωση να έχει κάποιας μορφής πειστικότητα. Ο Γαληνός επιμένει σ' αυτή τη θέση και σημειώνει πως και ο Ποσειδώνιος επικρίνει τον Χρύσιππο για τον ίδιο λόγο (Π.Ι.Π. 5.4.5-17). Η επιμονή τόσο του Γαληνού όσο και του Ποσειδώνιου δημιουργεί εύλογα την εντύπωση πως ο Χρύσιππος πρέπει να είχε αναλύσει την ιδέα σχετικά με την πειστικότητα των εντυπώσεων με λεπτομέρεια.

Αυτή η εντύπωση μετατρέπεται σε βεβαιότητα εάν στραφούμε στα σχόλια του Χαλκίδιου για τον πλατωνικό διάλογο Τίμαιο. Σε ένα εκτενές λατινικό απόσπασμα του εν λόγω κειμένου, ο Χαλκίδιος παρουσιάζει τα δύο αίτια που αναφέρουν οι Στωικοί ως αίτια των αξιολογικών σφαλμάτων των ανθρώπων (Χαλκίδιος, Τίμαιος 165-166). Τόσο η χρήση λατινικών όρων οι

οποίοι είναι συνώνυμοι των όρων που εντοπίζουμε στα κείμενα του Διογένη Λαέρτιου, του Γαληνού και του Ποσειδώνιου όσο και η αναφορά στην συμμετοχή της ηδονής και του πόνου στη πειστικότητα των εντυπώσεων -στοιχείο στο οποίο ασκεί έντονη κριτική ο Γαληνός- επιβεβαιώνουν την ιδέα πως ο Χαλκίδιος είχε πρόσβαση σε κείμενα του Χρύσιππου, πιθανότατα τα ίδια κείμενα που είχε στη διάθεση του και ο Γαληνός. Έτσι το συγκεκριμένο απόσπασμα του Χαλκίδιου θεωρείται πως παρουσιάζει τον τρόπο με τον οποίο ο Χρύσιππος κατανοούσε τον όρο «πειστικότητα των εντυπώσεων».

Η βασική ιδέα που συναντάμε στο εκτενές απόσπασμα του Χαλκίδιου ξεκινά ήδη από την γέννηση του ανθρώπου. Σύμφωνα με το απόσπασμα ένα νεογέννητο βρίσκει την εμπειρία της γέννησης εξαιρετικά οδυνηρή και αρχίζει να κλαίει. Όταν όμως αυτό συμβεί ο γιατρός σπεύδει να το τυλίξει με μία πετσέτα και να το καταπραΰνει πλένοντας το με ζεστό νερό, προσομοιώνοντας έτσι το θερμό περιβάλλον της μήτρας. Ήδη, αυτό το γεγονός εμφυτεύει στο παιδί την εντύπωση πως σ' αυτό τον κόσμο ο πόνος είναι προς αποφυγή ενώ η ηδονή προς επιδίωξη. Τούτη η ιδέα αποκτάται τόσο νωρίς (πολύ πριν το παιδί διαμορφώσει προτασιακές κρίσεις) που φαίνεται φυσική. Κατά τον Χρύσιππο όμως απλώς φαίνεται φυσική αλλά δεν είναι (Χαλκίδιος, Τίμαιος 166). Είναι μία εντύπωση που το παιδί μαθαίνει κατά την πρώτη του επαφή με τον εξωτερικό κόσμο και η νέα αυτή εντύπωση που αποκτά θα το οδηγήσει, λίγο-πολύ, μοιραία στο να διαμορφώσει εσφαλμένες πεποιθήσεις και άρα πάθη στο μέλλον.

Βασικό στοιχείο αυτού του αποσπάσματος αποτελεί η ιδέα πως η ηδονή συνυπάρχει μαζί με πράγματα τα οποία επιλέγουμε από τη φύση μας δημιουργώντας έτσι την ψευδή εντύπωση πως η ηδονή είναι ένα αγαθό το οποίο πρέπει να επιδιώκουμε. Αυτό που επιζητά το μωρό στο παραπάνω παράδειγμα είναι η διατήρηση της αυτοσυντήρησης του η οποία πλήττεται από την αλλαγή θερμοκρασίας και περιβάλλοντος. Η αποκατάσταση αυτής της αλλαγής είναι ένα γεγονός που προκαλεί ηδονή. Θυμίζουμε πως η ηδονή για τους Στωικούς πηγάζει από την ικανοποίηση του ενστίκτου της αυτοσυντήρησης και από την επιδίωξη των πραγμάτων τα οποία είναι σύμφωνα με την φύση μας (Δ.Λ. 7.85-86). Προκειμένου να αποσαφηνιστούν τα παραπάνω θα πρέπει να ανατρέξουμε στη θεωρία των Στωικών για τα αδιάφορα εστιάζοντας όμως αυτή τη φορά σε ένα νέο στοιχείο.

Όπως έχουμε ήδη αναλύσει οι Στωικοί επιμένουν πως όλα τα εξωτερικά αντικείμενα είναι αδιάφορα για την ευδαιμονία μας και τόσο η απόκτηση όσο και η στέρηση τους δεν προσθέτει ούτε αφαιρεί κάτι από αυτή (Δ.Λ. 7.102, 7.104, Στοβαίος Ανθ. 2.79.1). Παρόλα αυτά τα αδιάφορα χωρίζονται σε προηγμένα και άποπροηγμένα, δηλαδή σε εκείνα που είναι σύμφωνα με τη φύση μας και εκείνα που είναι αντίθετα με αυτήν (Στοβαίος Ανθ. 2.79.18).

Το λάθος των απλών ανθρώπων έγκειται στο γεγονός πως αντιλαμβάνονται τα εξωτερικά αντικείμενα τα οποία είναι αδιάφορα ως εάν να είναι αγαθά και συνεπώς επιδιώκουν την απόκτηση τους. Ο Χαλκίδιος παρουσιάζει το λόγο για τον οποίο συμβαίνει αυτό, πολύ πριν αναφερθούμε σε επίπεδο κοινωνίας και μετάδοσης εσφαλμένων εννοιών. Καθετί το οποίο είναι σύμφωνο με την φύση μας, μας δημιουργεί ηδονή ενώ αντίθετα κάθε πράγμα το οποίο είναι αντίθετο με τη φύση μας μας δημιουργεί πόνο. Αυτό ακριβώς το γεγονός είναι που κινητοποιεί τους πολλούς να κατανοούν τα αδιάφορα πράγματα ως αγαθά και να επιδιώκουν την απόκτησή τους καθώς η ηδονή δημιουργεί μία σύγχυση εντός τους και τους εμποδίζει να κατανοήσουν τα εξωτερικά αντικείμενα ως αδιάφορα. Όπως θα δούμε στην ενότητα που ακολουθεί η πειστικότητα των εντυπώσεων έχει τη βάση της, τόσο στη σύνθετη δομή του κόσμου όσο και στη φαινομενολογία των συναισθημάτων, στον τρόπο δηλαδή με τον οποίο οι απλοί άνθρωποι νιώθουν όταν αποκτούν ή στερούνται κάτι. Παρόλο που ένας απλός άνθρωπος θα μπορούσε, σε θεωρητικό επίπεδο, να κατανοήσει όλα τα στωικά επιχειρήματα που έχουμε παρουσιάσει έως τώρα αναφορικά με τους λόγους για τους οποίους τα αδιάφορα (π.χ. χρήματα) δεν αποτελούν συστατικό στοιχείο της ευδαιμονίας του δεν θα έδινε τη συγκατάθεση του εύκολα στις θέσεις των Στωικών. Τούτο συμβαίνει ακριβώς επειδή στον αντίποδα τους βρίσκονται όλες οι ηδονές που μπορεί αυτός ο άνθρωπος να αποκτήσει μέσω των χρημάτων, στοιχείο το οποίο τον οδηγεί στην πεποίθηση ότι τα χρήματα είναι αγαθά. Ας δούμε πώς συμβαίνει αυτό με περισσότερη λεπτομέρεια.

2. Η αιτιακή δομή του κόσμου και οι πειστικότητα των παραστάσεων

Στην παρούσα ενότητα θα προσπαθήσουμε να αναλύσουμε την πειστικότητα των εντυπώσεων με βάση τη θεωρία των Στωικών για την αιτιότητα. Προκειμένου να πραγματοποιήσουμε αυτή την ανάλυση θα πρέπει πρωτίστως να μελετήσουμε ποιες είναι οι αιτιακές σχέσεις που υπάρχουν μεταξύ ανθρώπων και αδιαφόρων καθώς και ανθρώπου-αρετής και έπειτα να εντοπίσουμε που ακριβώς έγκειται τόσο το αντιληπτικό σφάλμα όσο και η αιτία του. Τα αποσπάσματα τα οποία θα χρησιμοποιήσουμε είναι αποσπάσματα τα οποία έχουμε ήδη αναλύσει αλλά ο σκοπός μας, στις σελίδες που ακολουθούν είναι ν' αναδείξουμε τη συσχέτιση της ηθικής θεωρίας των Στωικών με την οντολογία τους και τη θεωρία της αιτιότητας.

Η πρώτη αιτιακή σχέση που έχουμε αναλύσει έγκειται στην αλληλεπίδραση της αρετής με τον κάτοχό της. Όπως σημειώνουν οι Στωικοί (Δ.Λ. 7.103) η αρετή προκαλεί ωφέλεια στον

άνθρωπο ο οποίος καταφέρνει να την αποκτήσει. Η πρόταση αυτή αναλύεται με αναφορά σε δύο αιτιακές σχέσεις της μορφής:

- Η αρετή ωφελεί τον άνθρωπο
- Ο άνθρωπος ωφελείται από την αρετή.

Τα κατηγορήματα «ωφελεί» και «ωφελείται» αποτελούν τα δύο αιτιακά αποτελέσματα τα οποία αποτελούν αληθείς ιδιότητες για καθένα από τα δύο σώματα που εμπλέκονται στην αιτιακή σχέση. Ως εκ τούτου τα δύο αυτά κατηγορήματα αποτελούν στοιχεία του κόσμου (υπάρχειν) και οι εντυπώσεις μας οι οποίες τα παρουσιάζουν ως περιεχόμενο τους είναι αναγκαία αληθείς.

Ωστόσο, είναι εξαιρετικά ενδιαφέρον πως η ωφέλεια δεν αποτελεί αιτιακό αποτέλεσμα μόνο της παραπάνω αιτιακής σχέσης. Οι Στωικοί σημειώνουν πως κάποια από τα εξωτερικά αντικείμενα (προηγμένα αδιάφορα) παρουσιάζουν την ίδια αιτιακή σχέση με τους ανθρώπους (Στοβαίος Ανθ. 2.79.18). Θυμίζουμε σε αυτό το σημείο πως αντικείμενο της πρώτης ορμής κάθε πλάσματος είναι η διατήρηση της σύστασης του (Δ.Λ. 7.85) και έτσι το κάθε πλάσμα επιλέγει αυτά τα οποία είναι ωφέλιμα για τη φύση του και αποφεύγει αυτά τα οποία είναι επιβλαβή. Οι άνθρωποι δεν αποτελούν εξαίρεση σε αυτό τον κανόνα. Πράγματι η υγεία, ο πλούτος, η ζωή είναι ωφέλιμα για την ίδια την αυτοσυντήρηση μας ενώ αντίθετα η αρρώστια, η φτώχεια και ο θάνατος την απειλούν. Από την ίδια την φύση είμαστε φτιαγμένοι προκειμένου να επιλέγουμε τα μεν και να αποφεύγουμε τα δε. Επιπλέον, όσο μεγαλώνουμε το εύρος αυτών των αντικειμένων και δραστηριοτήτων αυξάνεται και μεταβάλλεται (Σενέκας ad Luc. 121.6-15). Συνεπώς, εάν αναλύσουμε τη σχέση των προηγμένων αδιαφόρων και του ανθρώπου με όρους αιτιότητας θα βρεθούμε μπροστά στις εξής αιτιακές σχέσεις:

- Τα προηγμένα αδιάφορα ωφελούν τον άνθρωπο
- Ο άνθρωπος ωφελείται από τα προηγμένα αδιάφορα.

Και σε αυτή την περίπτωση τα κατηγορήματα «ωφελούν» και «ωφελείται» αποτελούν αληθή αιτιακά αποτελέσματα της παραπάνω αιτιακής σχέσης, γεγονότα εντός του κόσμου (υπάρχειν) και η αλήθεια των σχετικών μας εντυπώσεων εξασφαλίζεται όταν και εάν καταφέρουμε να αντιληφθούμε το σχετικό λεκτόν.

Το τελευταίο στοιχείο που χρειαζόμαστε προκειμένου να καταστεί δυνατό να εξηγήσουμε τα αίτια του σφάλματος αφορά την ηδονή. Όπως σημειώνουν οι Στωικοί η απόκτηση ενός

πράγματος το οποίο είναι ωφέλιμο για την αυτοσυντήρηση ενός πλάσματος του προκαλεί ηδονή (Δ.Λ. 7.85).¹¹ Συνεπώς, με βάση τα στοιχεία που έχουμε αναλύσει έως τώρα, τόσο η αρετή όσο και τα εξωτερικά αντικείμενα είναι δυνατό να δημιουργήσουν συγκεκριμένες αιτιακές σχέσεις με τον άνθρωπο οι οποίες θα έχουν ως αποτέλεσμα ένα αίσθημα ηδονής. Και πράγματι στις αναλύσεις τόσο των ευπαθειών όσο και των παθών που πραγματοποιήσαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο τόσο η ευπάθεια της χαράς όσο και το πάθος της ηδονής παρουσιάζουν όμοια φυσιολογία και φαινομενολογία καθώς κατανοούνται από τους Στωικούς ως διαστολές της ψυχής (Στοβαίος Ανθ. 2.7.10b και ΔΛ 7.115: έπαρσιν).

Συνεπώς, εντοπίζουμε δύο καίριες ομοιότητες μεταξύ αρετής και προηγμένων αδιαφόρων. Από τη μία πλευρά, σε οντολογικό επίπεδο, τόσο οι αρετές όσο και τα προηγμένα αδιάφορα αποτελούν ωφέλιμα πράγματα για την αυτοσυντήρηση του ανθρώπου. Από την άλλη πλευρά, σε επίπεδο φαινομενολογίας, η απόκτηση και των δύο στοιχείων προκαλεί στους ανθρώπους ένα αίσθημα ηδονής. Αξίζει να σημειώσουμε εδώ πως αυτά τα δύο στοιχεία δεν αποτελούν, σύμφωνα με τους Στωικούς, κάποιο προϊόν επιλογής μας αλλά αντίθετα τον τρόπο με τον οποίο ο ίδιος ο κόσμος είναι κατασκευασμένος, είναι δηλαδή οντολογικά στοιχεία του διέπουν το στωικό κόσμο.

Ωστόσο, σε επίπεδο αιτιότητας υπάρχει μία κομβική διαφορά μεταξύ αρετής και προηγμένων αδιαφόρων, η οποία αποτελεί το «ερμηνευτικό κλειδί» προκειμένου να κατανοήσουμε την αιτία του σφάλματος. Όπως έχουμε αναφέρει στα προηγούμενα μαθήματα, τα αντικείμενα δεν εμφανίζονται ποτέ απομονωμένα. Αντίθετα, κάθε αντικείμενο εμφανίζεται μέσα σε ένα δίκτυο από επιλογές το οποίο εάν προσπαθούσαμε να αποτυπώσουμε θα χρειαζόμασταν ένα πολύ πιο σύνθετο και πιθανότατα δυναμικό σχήμα. Ωστόσο όσο σύνθετο και πολύπλοκο και εάν είναι το δίκτυο επιλογών -η συγκεκριμένη κατάσταση πραγμάτων που βιώνει το υποκείμενο- το κατηγορήμα που δημιουργείται από την αιτιακή σχέση της αρετής με τον άνθρωπο είναι πάντοτε το ίδιο. Η αρετή ωφελεί πάντοτε τον κάτοχό της. Κάτι τέτοιο δεν συμβαίνει στην περίπτωση των προηγμένων αδιαφόρων. Το αιτιακό κατηγορήμα που προκαλεί κάθε προηγμένο αδιάφορο μπορεί να αλλάξει εξ' αιτίας των αιτιακών σχέσεων που δημιουργούνται δεδομένης της συγκεκριμένης κατάστασης πραγμάτων που βιώνει το υποκείμενο. Έτσι για παράδειγμα, μπορεί δεδομένων των συνθηκών και των αιτιακών σχέσεων που έχουν δημιουργηθεί, η ίδια η ζωή μου να είναι σήμερα κάτι ωφέλιμο για μένα και αύριο το αιτιακό κατηγορήμα «ωφέλιμο» να έχει αντικατασταθεί από το αντίθετό του (παράδειγμα Σωκράτη).

Η αταραξία του Σοφού εξασφαλίζεται από τη γνώση της παραπάνω οντολογικής αρχής. Η αρετή αποτελεί το μόνο πράγμα το οποίο είναι πάντοτε ωφέλιμο για τον κάτοχό της και

συνεπώς το μόνο πραγματικά αίρετον (Δ.Λ. 7.102, 7.104, Στοβαίος Ανθ. 2.79.1). Τα εξωτερικά αντικείμενα μπορεί να είναι κάποιες φορές ωφέλιμα και κάποιες επιβλαβή και γι' αυτόν ακριβώς το λόγο ο σοφός δεν τα επιλέγει εάν δεν έχει γνώση της αιτιακής ιστορίας, των συνθηκών που επικρατούν και του γεγονότος πως πράγματι η επιλογή του εν λόγω αντικειμένου είναι ωφέλιμη για την αυτοσυντήρηση του. Αυτός είναι ο τρόπος με τον οποίο πρέπει να κατανοήσουμε τον «εκλεκτικό λόγο» (Στοβαίος Ανθ. 2.84.18) ως ίδιον του Σοφού. Όπως θα δούμε στην τελευταία ενότητα χαρακτηριστικό στοιχείο του χαρακτήρα του Σοφού αποτελεί το γεγονός πως, γνωρίζοντας την πολυπλοκότητα του παραπάνω συστήματος, ο σοφός δεν βιάζεται ποτέ να συγκαταθέσει. Αντίθετα συγκαταθέτει μόνο σε ένα βέβαιο γεγονός, σε ένα γεγονός δηλαδή για το οποίο θα έχει σαφή γνώση της αιτιακής του ιστορίας (Στοβαίος Ανθ. 2.111.18). Δυστυχώς κάτι τέτοιο δεν ισχύει στην περίπτωση των πολλών.

3. Η κατήχηση των πολλών

Απόσπασμα 2

Επίκτητος Διατριβαί 1.22 1-3, 9-10: «Προλήψεις κοινὰ πᾶσιν ἀνθρώποις εἰσὶν· καὶ πρόληψις προλήψει οὐ μάχεται. [...] πότε οὖν ἡ μάχη γίνεται; περὶ τὴν ἐφαρμογὴν ὧν προλήψεων ταῖς ἐπὶ μέρους οὐσίαις, ὅταν ὁ μὲν εἶπῃ ἄκαλῶς ἐποίησεν, ἀνδρείος ἐστίν· ὄυ, ἀλλ' ἀπονενομημένος.» ἔνθεν ἡ μάχη γίνεται τοῖς ἀνθρώποις πρὸς ἀλλήλους. [...] Τί οὖν ἐστὶ τὸ παιδεύεσθαι; μανθάνειν τὰς φυσικὰς προλήψεις ἐφαρμόζειν ταῖς ἐπὶ μέρους οὐσίαις καταλλήλως τῇ φύσει καὶ λοιπὸν διελεῖν, ὅτι τῶν ὄντων τὰ μὲν ἐστὶν ἐφ' ἡμῖν, τὰ δὲ οὐκ ἐφ' ἡμῖν».

Μετάφραση:Οι προέννοιες είναι κοινές σε όλους τους ανθρώπους και η μία προέννοια δεν έρχεται σε σύγκρουση με την άλλη.[...] Που έγκειται λοιπόν η διαμάχη; Στην εφαρμογή των προεννοιών στα επιμέρους πράγματα, όταν για παράδειγμα κάποιος λέει: «Αυτός έπραξε ορθά, είναι ανδρείος» και κάποιος άλλος απαντά: «Όχι, είναι τρελός». Αυτή είναι η πηγή της διαφωνίας μεταξύ των ανθρώπων. Και που έγκειται η διδασκαλία; Στο να μάθει κανείς να εφαρμόζει τις φυσικές προέννοιες στα επιμέρους πράγματα με τρόπο που είναι σύμφωνος με τη φύση και στο να κάνει τη διάκριση πως από τα πράγματα κάποια βρίσκονται εντός των δυνάμεων μας και κάποια εκτός των δυνάμεων μας.

Ανάλυση αποσπάσματος: Σύμφωνα με τους Στωικούς οι εσφαλμένες αξιολογικές πεποιθήσεις είναι δυνατό να διδαχθούν στα νέα παιδιά και συνεπώς να διαστρεβλωθεί ο

τρόπος με τον οποίο τα τελευταία αντιλαμβάνονται τον κόσμο. Αξίζει να σημειώσουμε σε αυτό το σημείο πως ο ίδιος ο Χρύσιππος αποδέχεται την ιδέα πως ακόμα κι ένα παιδί το οποίο θα ανατραφεί από ένα φιλόσοφο δεν θα γίνει αναγκαία φιλόσοφος (Γαληνός Π.Ι.Π.5.5.13.3).¹⁸ Αυτό που ενδεχομένως φαντάζεται ο Χρύσιππος είναι πως ακόμα και το παιδί το οποίο θα ανατραφεί από ένα φιλόσοφο όταν έρθει σε επαφή με την κοινωνία θα έρθει αναγκαία σε επαφή με το σαθρό σύστημα αξιών το οποίο αποτελεί το θεμέλιο των παθών. Ίσως, όπως σημειώνει η Martha Nussbaum σχετικά, ένα παιδί το οποίο ανατρέφεται από έναν φιλόσοφο και ταυτόχρονα δεν συναντήσει ποτέ κανένα φαινόμενο φαυλότητας να είναι πλήρως προστατευμένο. Αλλά θα συμφωνήσουμε με τη συγγραφέα πως ο συνδυασμός και των δύο παραπάνω προϋποθέσεων φαίνεται εξαιρετικά δύσκολος. Από τη στιγμή που ένα παιδί θα έρθει σε επαφή με τους πολλούς αναγκαία θα έρθει σε επαφή με το σύστημα αξιών που γεννά τα πάθη. Ας στραφούμε τώρα στον τρόπο με τον οποίο φαίνεται να λειτουργεί αυτή η κατήχηση. Όπως αναφέραμε στα προηγούμενα μαθήματα οι Στωικοί σημειώνουν πως οι άνθρωποι δημιουργούν τις έννοιες από τις οποίες αποτελείται ο λόγος με συγκεκριμένους τρόπους. Αρχικά, όλοι οι άνθρωποι ξεκινούν τη ζωή τους ως άλογα πλάσματα. Συνεπώς οι πρώτες εντυπώσεις που έχουν οι άνθρωποι ως παιδιά ομοιάζουν με εκείνες των ζώων. Έπειτα όμως, οι αισθητηριακές εντυπώσεις των παιδιών δημιουργούν ένα πρώτο είδος εννοιών οι οποίες αναπαριστούν απλές αισθητηριακές ιδιότητες των αντικειμένων όπως σχήμα, χρώμα, γεύση κτλ. Οι Στωικοί σημειώνουν πως αυτές οι πρώτες έννοιες δημιουργούνται μέσω της απλής επαφής με τα αισθητά. Ο Σέξτος αναφέρει ως παραδείγματα το γλυκό, το πικρό, το λευκό, και το μαύρο και υποστηρίζει πως ο σχηματισμός αυτών των εννοιών γίνεται αυτόματα (Σέξτος Μ 8.213.1-6). Όπως διαφαίνεται από τα παραπάνω οι Στωικοί αντιλαμβάνονται τις απλές αυτές έννοιες ως κάτι διαφορετικό από τις μνήμες καθώς κάθε απλή έννοια προϋποθέτει μία εμπειρία και αναφέρεται σε μία αισθητηριακή ιδιότητα η οποία είναι κοινό χαρακτηριστικό σε περισσότερες από μία μνήμες. Ο Χρύσιππος αναφέρει σχετικά πως «Η γλυκύτητα γενικά είναι κάτι νοητό ενώ η συγκεκριμένη γλυκύτητα που τώρα γεύομαι είναι κάτι αισθητό» (Αέτιος, 4.13).²¹ Συνεπώς, οι έννοιες αυτές αποτελούν ένα κοινό στοιχείο μεταξύ πολλών αναμνήσεων-εντυπώσεων που έχουμε στην κατοχή μας. Οι έννοιες αυτές σχηματίζονται μέσα μας αυτόματα, κατά τρόπο φυσικό και δεν προϋποθέτουν τίποτε άλλο από απλές αισθητηριακές εντυπώσεις. Οι έννοιες όμως που μπορεί να δημιουργήσει το ηγεμονικό του ανθρώπου δεν περιορίζονται μόνο στην παραπάνω κατηγορία. Υπάρχουν επίσης επιπλέον κατηγορίες εννοιών τις οποίες δημιουργεί το ηγεμονικό με τεχνητό τρόπο, οι οποίες διαμορφώνονται με ενέργειες που εκτελεί το ηγεμονικό πάνω στις προ-έννοιες. Προ-έννοιες (προλήψεις) ονομάζεται αυτή η πρώτη κατηγορία απλών εννοιών που

δημιουργούνται βάσει των αισθητηριακών μας εντυπώσεων (Δ.Λ. 7.54.7) ενώ όλες οι υπόλοιπες κατηγορίες εννοιών ονομάζονται απλώς έννοιες (έννοιαι). Το σημείο στο οποίο πρέπει να σταθούμε βέβαια είναι η δυναμική που φαίνεται να έχει το ηγεμονικό σχετικά με την δημιουργία εννοιών. Όπως ήδη αναφέραμε το ηγεμονικό δημιουργεί προέννοιες με βάση τις αισθητηριακές εντυπώσεις που έχει στην κατοχή του και έπειτα πιο σύνθετες έννοιες με βάση τις νέες αυτές έννοιες που έχει δημιουργήσει. Η διαδικασία αυτή είναι δυνατό να επαναλαμβάνεται ξανά και ξανά και το ηγεμονικό να οδηγείται συνεχώς στην δημιουργία και κατανόηση όλο και πιο σύνθετων εννοιών. Γιατί όμως μας ενδιαφέρουν αυτά τα στοιχεία στην ανάλυση του ενός από τα δύο αίτια των παθών (κατήχηση από τους απλούς ανθρώπους); Μα γιατί ακριβώς σ' αυτό το σημείο, στον τρόπο δηλαδή με το οποίο τα παιδιά δημιουργούν τις πρώτες τους έννοιες βασισμένα στις προέννοιες τους, κάνει την είσοδο της η κατήχηση-διδασκαλία. Το παραπάνω απόσπασμα (Απόσπασμα 2) μας προσφέρει δύο χρήσιμα στοιχεία προκειμένου να κατανοήσουμε το πώς λειτουργεί η κατήχηση από τους απλούς ανθρώπους. Από τη μία πλευρά το απόσπασμα τονίζει αφενός πως όλες οι προέννοιες είναι κοινές σε όλους τους ανθρώπους και αφετέρου το γεγονός πως οι προέννοιες δεν έρχονται σε σύγκρουση μεταξύ τους. Η επιμονή των Στωικών στην ιδέα πως ο κόσμος μας παρουσιάζεται όπως είναι στην πραγματικότητα και εμείς είναι δυνατό μέσω της φαντασίας να τον αντιληφθούμε όπως αυτός είναι κάνει και εδώ την εμφάνιση της. Από την άλλη πλευρά, ο Επίκτητος σημειώνει πως σκοπός της διδασκαλίας είναι να οδηγήσει τους ανθρώπους να εφαρμόσουν αυτές τις προέννοιες με ορθό τρόπο στα πράγματα. Η εφαρμογή αυτή σαφώς θα τους οδηγήσει στη δημιουργία πιο σύνθετων εννοιών με βάση τις οποίες θα είναι δυνατό να καλλιεργήσουν βαθύτερα το έλλογο στοιχείο τους αλλά και να κατανοήσουν ορθότερα τον ίδιο τον κόσμο. Συνεπώς η διδασκαλία αποτελεί ένα κεντρικό αίτιο του τρόπου με τον οποίο τα παιδιά δημιουργούν έννοιες και μεταβαίνουν από το επίπεδο των προλήψεων και των περιγραφικών ορισμών (ύπογραφή) σε αυτό των εννοιών και των καθαυτό ορισμών των πραγμάτων (ὄρος).

Το ερώτημα που εύλογα κάνει όμως την εμφάνιση του σε αυτό το σημείο είναι το τί θα συμβεί εάν τα παιδιά δεχθούν ήδη από μικρή ηλικία εσφαλμένη διδασκαλία. Θυμίζουμε πως ο κόσμος όπως των κατανοούν οι Στωικοί είναι ένας κόσμος γεμάτος από ανθρώπους που κατέχουν εσφαλμένες έννοιες και πεποιθήσεις τις οποίες αντιλαμβάνονται ως αληθείς και με χαρά θα μεταλαμπαδεύσουν στα παιδιά τους. Εάν ακολουθώντας το παραπάνω απόσπασμα του Επίκτητου δεχθούμε πως η διδασκαλία επηρεάζει τα παιδιά ήδη από τόσο πρώιμο εξελικτικό στάδιο, δηλαδή από το σημείο εκείνο κατά το οποίο διαμορφώνουν τις πρώτες τους ηθικές έννοιες αναφορικά με το αγαθό, το ωφέλιμο και την ηδονή είναι δυνατό να

υποθέσουμε πως τα παιδιά ξεκινούν ήδη την πορεία τους στον ηθικό κόσμο έχοντας διαμορφώσει εσφαλμένες έννοιες και πεποιθήσεις αναφορικά με τα ηθικά ζητήματα.

4. Η θεραπεία ως γνώση του κόσμου και ορθή εφαρμογή αυτής της γνώσης

Απόσπασμα 3

Επίκτητος *Εγχειρίδιον* 5: Ταράσσει τοὺς ἀνθρώπους οὐ τὰ πράγματα, ἀλλὰ τὰ περὶ τῶν πραγμάτων δόγματα· οἷον ὁ θάνατος οὐδὲν δεινόν (ἐπεὶ καὶ Σωκράτει ἄν ἐφαίνετο), ἀλλὰ τὸ δόγμα τὸ περὶ τοῦ θανάτου, διότι δεινόν, ἐκεῖνο τὸ δεινόν ἐστίν. ὅταν οὖν ἐμποδιζώμεθα ἢ ταρασσώμεθα ἢ λυπόμεθα, μηδέποτε ἄλλον αἰτιώμεθα, ἀλλ' ἑαυτοῦς, τοῦτ' ἔστι τὰ ἑαυτῶν δόγματα. ἀπαιδεύτου ἔργον τὸ ἄλλοις ἐγκαλεῖν, ἐφ' οἷς αὐτὸς πράσσει κακῶς· ἠργμένου παιδεύεσθαι τὸ ἑαυτῷ·

Μετάφραση: Δεν είναι τα πράγματα που ταράζουν τους ανθρώπους, αλλά οι πεποιθήσεις τους σχετικά με τα πράγματα, όπως για παράδειγμα ο θάνατος, ο οποίος δεν είναι κάτι κακό (όπως φάνηκε και στην περίπτωση του Σωκράτη), αλλά η γνώμη μας πως ο θάνατος είναι κάτι κακό, αυτό είναι το κακό. Όταν λοιπόν νιώθουμε ταραχή ή λυπόμαστε, ποτέ να μην θεωρούμε ως αιτία κάτι άλλο πέρα από τον εαυτό μας, δηλαδή τις πεποιθήσεις που έχουμε αναφορικά με όσα συμβαίνουν. Είναι βασικό χαρακτηριστικό όποιου δε γνωρίζει φιλοσοφία να κατηγορεί άλλους για όσα ο ίδιος κακώς επιτελεί ενώ χαρακτηριστικό του ανθρώπου που έχει αρχίσει να φιλοσοφεί είναι να αποδίδει το σφάλμα στον εαυτό του.

Απόσπασμα 4

Στοβαίος Ανθ. 2.7.11m.102-104: «<Ψεῦδος δ' ὑπολαμβάνειν> οὐδέποτε φασι τὸν σοφόν, οὐδὲ τὸ παράπαν ἀκαταλήπτῳ τινὶ συγκατατίθεσθαι».

Μετάφραση: Λένε [οι Στωικοί] πως ο σοφός ποτέ δεν κάνει μία ψευδή υπόθεση και δεν συγκαταθέτει ποτέ σε κάτι το οποίο [σε μία εντύπωση] δεν είναι καταληπτικό.

Ανάλυση αποσπάσματος: Οι Στωικοί επιμένουν στη θέση πως το κεντρικό πρόβλημα που μας δημιουργεί ταραχή δεν είναι ο κόσμος και τα γεγονότα που συμβαίνουν μέσα σε αυτόν αλλά αντίθετα ο τρόπος με τον οποίο ερμηνεύουμε αυτά τα γεγονότα και ούτως ειπείν οι πεποιθήσεις που δημιουργούμε. Σε αντίθεση με τους απλούς ανθρώπους οι οποίοι επηρεαζόμενοι τόσο από την πειστικότητα των παραστάσεων όσο και από την κατήχηση της

κοινωνίας οδηγούνται στο να αξιολογούν τα εξωτερικά αντικείμενα ως να έχουν απόλυτη αξία, ο σοφός, ο οποίος κατέχει την αρετή, γνωρίζει ποια πράγματα πρέπει να επιλέξει. Όπως έχουμε αναφέρει, ο στωικός σοφός γνωρίζει πως το μόνο πράγμα που έχει πραγματική αξία και μπορεί να τον οδηγήσει στην ευδαιμονία είναι η αρετή του και ταυτόχρονα γνωρίζει επίσης πως η αρετή είναι το μόνο πράγμα που εξαρτάται μόνο από τον εαυτό του και κανείς άλλος δεν μπορεί να την επηρεάσει. Για αυτό τον λόγο οι Στωικοί επιμένουν πως η ευδαιμονία έγκειται στην αρετή και πως η αρετή είναι από τη μία πλευρά, γνώση του κόσμου, του εαυτού και των πραγμάτων γύρω μας και από την άλλη πλευρά η ικανότητά μας να μπορούμε να εφαρμόσουμε αυτή τη γνώση στις επιμέρους περιστάσεις που αντιμετωπίζουμε καθημερινά. Εφαρμόζοντας αυτή τη γνώση ο σοφός είναι δυνατό να διακρίνει ποια πράγματα εξαρτώνται από αυτόν και ποια όχι, να αποδώσει αξία μόνο στα πρώτα και όχι στα δεύτερα και συνεπώς να αποφύγει την ταραχή που οι απλοί άνθρωποι βιώνουν κάθε φορά που η μοίρα τους στερεί τα εξωτερικά αντικείμενα. Έτσι ο σοφός ζει μια απόλυτα ψυχικά ήρεμη ζωή. Η αταραξία του αυτή βέβαια δεν αποτελεί περιεχόμενο της ευδαιμονίας του και συνεπώς στόχο της στωικής φιλοσοφίας αλλά αντίθετα συνεπεία της αρετής του, η οποία είναι ο απόλυτος στόχος και το περιεχόμενο της ευδαιμονίας σύμφωνα με τους Στωικούς.